

УДК 94(438)"1916"

О. М. Білобровець

Ідейне та інституційне розмежування польського суспільства під впливом революційних подій 1917 р.: суспільний погляд

У статті подано аналіз громадсько-політичного життя польського суспільства в Україні після російської буржуазної Революції 1917 р., його ідейне та інституційне розмежування. Зокрема, важливими питаннями суспільного життя, які викликали розбіжності у політиці і діяльності політичних сил і громадських інституцій були: ставлення до владних органів у Королівстві Польському і Росії, роль еміграції у вирішенні польської державної політики та питання ставлення до формування польського війська. З'ясовано причини й обставини їх виникнення.

Ключові слова: польське громадсько-політичне життя, російська буржуазна Революція 1917 р., суспільна думка.

В статье проведен анализ общественно-политической жизни польского общества в Украине после российской буржуазной Революции 1917 г., его идейное и институционное разделение. Важными вопросами общественной жизни, в частности, были: отношение к органам власти в Царстве Польском и России, роль эмиграции в решении вопросов государственной политики и отношение к формированию польской армии. Выяснены причины и обстоятельства их возникновения.

Ключевые слова: польская общественно-политическая жизнь, российская буржуазная Революция 1917 г., общественная мысль.

The article presents an analysis of the sociopolitical life of Polish society in Ukraine after the Russian bourgeois revolution of 1917, its ideological and institutional separation. The important issues of social life that caused divergences in politics and activity of political forces and public institutions were: attitude to the authorities in the Kingdom of Poland and Russia, the role of emigration in resolving Polish state policy and the issue of attitude to the formation of the Polish army. It was found out the reasons and circumstances of their occurrence.

Key words: sociopolitical life of Polish society, Russian bourgeois revolution of 1917, public opinion.

Російська буржуазна Лютнева революція 1917 р. змінила хід історії Росії і народів, які входили до її складу. Польське суспільство одержало офіційно проголошене право на незалежність. Шлях до проголошення та утвердження незалежної держави пройшов через внутрішньополітичні конфлікти, боротьбу ідей і створення різних

інституцій. Досвід політичної та організаційної роботи, подолання ідейного й інституційного розмежування поляків у роки Першої світової війни є цінним набутком історії людства.

Наукові дослідження щодо вирішення польського питання, впливу Лютневої революції 1917 р. на суспільно-політичне життя проводились впродовж останніх 100 років польськими, російськими, українськими істориками. Зокрема, це праці Й. Зелінського [1], В. Найдус [2], А. Манусевич [3]. Громадсько-політичному життю поляків в Україні в період 1917–1918 рр. присвятили свої розвідки сучасні історики М. Коженьовський [4], Я. Калакура [5], М. Потапенко [6] та ін. Однак не вповні вивченими залишаються питання й обставини, що викликали розбіжності в середовищі польського суспільства в критичний воєнно-революційний період. Важливим є дослідження запитів суспільства на вирішення нагальних життєвих проблем. Дана стаття ставить своїм завданням з'ясування причин й обставин виникнення та суттєвих розбіжностей у поглядах польського суспільства та політичних сил на нагальні питання тогочасного життя, зокрема ставлення до вищих і місцевих органів влади в Польщі і Росії, роль еміграції у вирішенні польської державної політики і питання ставлення до формування польського війська.

Лютнева буржуазна революція 1917 р. в Росії, як і на початку Першої світової війни, викликала ентузіазм і сподівання поляків на вирішення національного питання. Під тиском Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів 17.03.1917 р. Тимчасовий уряд прийняв відозву до польського народу, в якій визнавалося його право на незалежність і об'єднання усіх польських земель. Це проголошувалось також завданням війни, що продовжувалася, діяти, які висловлювали їх у політичних програмах, статутах Прагнення до створення нового життя і прогресивного устрою російської держави, засноване на гаслах свободи народів і їх права на самовизначення, демократизація суспільного життя привели до активізації громадського і політичного життя. Виразниками інтересів поляків і репрезентантами основних ідей були політичні і громадські організації, на численних зібраннях, і головних чином у пресі.

Впродовж перших років війни найбільший вплив серед польського населення мали представники націоналістичного табору – народові демократи (народовці, ендеки) на чолі з Романом Дмовським. Виразником їх інтересів у Києві була популярна щоденна газета "Дженнік Кійовськи" ("Dziennik Kijowski"). Головним редактором цього видання був Й. Бартошевич. Але у червні 1914 р. він разом з Вільгельмом Куліковським і Станіславом Зелінським

залишили редакцію. Головним редактором став Е. Пашковський, колишній співробітник варшавського "Glosu". Це сталося через розкол серед діячів ендеції в Україні в стосунку до Росії. Представники лівого крила ендеції були прихильниками більш активних дій проти влади і зайняли передові позиції у "Dziennik Kijowski" та виступили з гаслом "Довіряємо енденції, не віримо Росії". Проте вимога автономії Польщі з подальшою боротьбою за незалежність залишалась спільною для всіх народових демократів [7, арк. 364].

Після Лютневої революції 1917 р. народовці стали ініціаторами об'єднання поляків в Україні. 06.03.1917 р. відбулось зібрання представників 50 польських громадських організацій, товариств, інституцій, громадськості, преси і політичних угруповань м. Києва і провінцій. Учасниками зібрання було 150 осіб, які прийняли низку важливих ухвал щодо політичних і культурних прав поляків на Русі. Була надіслана телеграма М. Родзянку і кн. Г. Львову з привітаннями новому уряду вільної Росії. На засіданні вибрано Виконавчий комітет, який очолив Й. Бартошевич. Це зібрання дістало назву Першого польського з'їзду на Русі, на якому утворено польський центральний орган влади – Польський виконавчий комітет на Русі [8, с. 3].

З часом до Комітету було кооптовано представників духовенства та інших організацій, що не брали участі в першому зібранні. ПКВ почав видавати циркуляри (okólniki), обов'язкові для виконання усіма поляками. Одним із перших було розпорядження про оподаткування всього польського населення в Україні для забезпечення потреб розвитку польської громади [9, с. 2]. Відразу почалась розбудова структури організації поляків в Україні. У кожній губернії призначались один або декілька комісарів і їх заступників та створювалась міська або повітова Рада у складі 3–5 осіб, вибраних на загальних зборах, що виконувала дорадчі функції при комісарові в сфері виконання загальних завдань ПКВ [10, с. 3].

До складу ПКВ увійшли представники різних політичних спрямувань, але переважаючими, зокрема у керівництві, були народові демократи. Поляки взяли активну участь формуванні нової як центральної, так і регіональної влади. Наприкінці березня Київський губернський комітет визнав ПКВ на Русі головним органом представництва поляків у краї [11, с. 3]. Одночасно почали утворюватися різноманітні польські громадські організації і політичні клуби, представники яких входили до складу ПКВ.

Натомість єдиного органу, який би об'єднував і презентував поляків у Петрограді і Москві, в перші революційні дні не склалося.

Роль представництва поляків у Петрограді і в Росії в перші роки війни взяв на себе орган ендеції – Національний комітет (Komitet Narodowy). В середині березня 1917 р. з'явилася його відозва до поляків, в якій віталосся визнання російським народом об'єднання польського народу і його право на незалежність. У відозві був заклик до об'єднання усіх поляків "по цей бік кордону" в ім'я відбудови держави. 18.03.1917 р. у Петрограді відбулось організаційне засідання Національного клубу [12, с. 2].

У статті "Три напрямки" в газеті "Дженнік Кіювськи" автор під псевдонімом "П'яст" (Станіслав Щепановський) дав характеристику польського життя у Москві в перші революційні місяці. Єдиною організацією, яка б об'єднувала всю еміграцію у Москві, не було створено попри ініціативу на це Національного об'єднання центрального комітету студентської молоді (Zjednoczenie Narodowe w Centrum Komitecie akademickiej młodzieży) і Національного клубу (Klubu Narodowego). Крім цих двох організацій, після 01.03.1917 р. виникли ще три організації, що більш-менш викристалізувались та визначились у своїх поглядах: Соціалістичний комітет допомоги російській революції (socjalistyczny Komitet pomocy dla rewolucji rosyjskiej), створений зусиллями звільнених з в'язниць політичних засуджених, з двома течіями – соціалістичною і прихильниками міжнародної соціал-демократії – та два Клуби: Національний (Narodowy) і Демократичний (Demokratyczny) [13, с. 3].

У Києві разом з існуванням ПКВ на Русі починають утворюватися нові численні громадські об'єднання, товариства і політичні організації. Першим у середовищі студентської молоді виник "Демократичний союз польської молоді" ("Zwiazek Demokratyczny Młodzieży Polskiej") як ідейне товариство національно-прогресивного спрямування, яке мало зайняти середнє становище між двома існуючими віддавна студентськими ідейними групами [14, с. 3]. 25.03.1917 р. відбулось організаційне засідання з утворення Національного клубу. На ньому було обрано делегацію на організаційний з'їзд Демократичного клубу, що мав відбутися наступного дня з пропозицією про об'єднання. 26.03.1917 р. на установчому засіданні Демократичного клубу пропозиція Національного клубу про об'єднання була відхилена [15, с. 3].

На другому зібранні польського Національного клубу було визначено основні положення їх програми і діяльності. Метою всіх поляків оголошувалась відбудова незалежної Польської держави з виходом до моря, що мало б вирішитись на міжнародному конгресі за участю польського представництва. Внутрішній устрій майбутньої

держави повинен був визначатись лише Конституційним сеймом, утвореним на засадах демократичних виборів. У новій Польській державі потрібно було провести широкі реформи з урахуванням інтересів усіх суспільних верств і забезпеченням прав національних меншин.

Нагальною потребою поточного моменту вважалось створення єдиного політичного представництва поляків у Росії – Польської національної ради у Петрограді із представників найширших верств польського суспільства. По відношенню до нової російської влади – Тимчасового уряду, ставлення поляків мало бути доброзичливим і лояльним. Щодо України визнавалось, що український народ є господарем краю, який має право вільно будувати своє державне життя; поляки є корінним народом, який становлячи національну меншість, повинен користуватися усіма громадянськими і культурними правами. Головним керівним органом в Україні у польських справах визнавався Польський виконавчий комітет [16, с. 2].

У прийнятому польським Демократичним союзом статуті і надрукованому у "Дженніку Київським" було записано ідеологічні засади і прагнення польської політики. Вони полягали у необхідності отримання та зміцнення незалежності Польської держави, якій повинні підпорядковуватись місцеві (еміграційні) чи класові інтереси. Польський народ, як і будь-який інший, на своїй етнографічній території мав право на самовизначення. Місцевості, де поляки склали меншість, могли бути приєднані до Польської держави за згодою більшості мешканців краю. Український народ визнавався господарем своєї землі. Передбачались широкі демократичні перетворення з ліквідацією станової різниці і зміцненням становища працюючих верств населення у новій Польській державі [17, с. 3].

Соціалістичний рух був представлений Польською партією соціалістичною (ППС), революційною фракцією і лівницею та Соціал-демократією Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ), які мали найбільший вплив серед робітників. Найбільші соціалістичні осередки знаходились у великих промислових містах на сході України – Харкові, Одесі, Каменському, Олександрівську [6]. З метою поширення впливу існуючих великих партій на робітників, зокрема ендеків, з'являється преса, зокрема "Єдність" ("Jedność") у Києві, "Гасло" ("Hasło") у Харкові, відбуваються робітничі віче [2, с. 138]. У березні 1917 р. у Києві відбулось віче робітників, на якому була прийнята резолюція із зазначенням, що польські робітники на основі загальної солідарності всіх працівників класів виступають за участь у загальноробітничому житті на рівні з іншими народностями. Було

схвалено створення робітничих клубів і польської робітничої преси. Вислано телеграму до Ради робітничих і солдатських депутатів у Петроград із словами підтримки російської революції і вдячності за захист прав польського народу [19, с. 2].

В утворених політичних клубах проходили дискусії як серед однопартійців, так і з представниками інших суспільних напрямків, в яких викристалізовувалась політична думка, обговорювались важливі питання громадського і політичного життя, пропонувались варіанти вирішення суспільних проблем. 10.04.1917 р. в польському Національному клубі з доповіддю виступив професор С. Грабський на тему "Польська справа в нинішній ситуації". У ній він наголошував, що польська справа після російської революції дійшла до проголошення права на незалежність польського народу. Впродовж війни ситуація на міжнародній арені змінилася на користь Польщі. Для вирішення польського питання на післявоєнній мирній конференції потрібно мати польське представництво.

Доповідач звернув увагу на ще одне питання, яким переймалась польська еміграція – це ставлення до Польської Ради Стану у Варшаві. Грабський, виражаючи думку народовців, не вважав цей орган польським урядом, а лише дорадчим органом, оскільки він може робити тільки заяви та керувати лише губернаторами, і його становище залежало від центральних країн, що його створили. Тому рішення цього органу не можуть бути вираженням думки всього польського народу. Разом з тим було відзначено мужність Ради Стану у заяві про добросусідські відносини Королівства Польського з Росією і відсутність намірів війни з нею.

Ще одним дискусійним питанням польського суспільства було ставлення до створення польської армії на території Росії. Професор Грабський вважав, що цю справу мають вирішити солдати самі, згідно із своїм сумлінням [20, с. 2].

Один з дискусійних вечорів у польському Національному клубі був присвячений становищу поляків на Русі. З доповіддю виступив Й. Бартошевич. Він стверджував, що поляки в Україні є автохтонним народом, який освоїв ці землі з часів Київської Русі. Оскільки населення цієї землі є змішаним і поляки становлять меншість, потрібно визнавати права меншості, а будучи громадянами краю, вважав, що свою діяльність треба міряти інтересами краю, а не заціклюватись лише на національних питаннях, як це вважали демократи. Поляки, які не повернуться в створену незалежну державу, а залишаться в Україні, що сама буде

визначати свою долю, не повинні зрікатися свого національного обличчя. Бартошевич зазначив, що не треба боятися конфлікту інтересів польського населення в Україні з інтересами вітчизни, тому що польська політика базується на ідеях свободи і жертвовної праці на користь Польщі, і це є засадничою підставою "польської системи". Виходячи з цього, належить створити один великий польський табір, в якому внутрішня велика різноманітність думок і поглядів поєднувалась би з єдністю у зовнішній політиці [21, с. 3].

Дискусійне віче відбулось у Житомирі 30.04.1917 р., на якому були присутні представники національного і демократичного напрямків з Житомира та Києва. Віче розпочалось із доповіді відомого громадського діяча, демократа Є. Старчевського про польську політику поточного моменту. У виступі він звинуватив партію Народових демократів у тому, що під час війни вони представляли російсько-коаліційну орієнтацію, знаходились в тилу, а не йшли разом з народом і не пропагували незалежницьких настроїв. На його думку, поляки дозріли до такого політичного життя, в якому є класичні політичні напрямки: консервативний, демократичний і соціалістичний. Тому не повинні народовці представляти всі напрямки і бути національною партією, швидше націоналістичною. Неприпустимим вважав Старчевський легковажити Радою Стану і її рішеннями. Наступний доповідач Р. Кнолль з Києва солідаризувався з попередником і застеріг присутніх від небезпеки залежності польської справи від перемоги того чи іншого протиборчого табору.

Протилежну позицію зайняли представники ендеції: з Києва К. Карлічек, і з Житомира – В. Верчак. Вони пояснювали позицію Національного комітету в Петрограді, який з початку війни ставив питання об'єднання польських земель перед центральними державами, оскільки без Шльонська і Гданська не може бути незалежної Польщі. Вони стверджували, що народи, які хочуть жити, повинні проводити націоналістичну політику, а Рада Стану не є національним урядом, а швидше польським посольством по відношенню до коаліції. Врешті, вони вважали, що Народова демократія є потужною організацією, і Демократичні союзи, що виникли останнім часом і борються з нею, можуть тільки зміцнити її [22, с. 1].

Головний редактор "Дженніка Київського" Е. Пашковський у передовій статті, аналізуючи політичну ситуацію того часу, писав, що "польські міжпартійні чвари, зокрема на московському і петроградському ґрунті, набрали небуvaloї напруги, а все кресове

населення розділилось на два табори, які нещадно між собою борються. Обидві сторони посилювались на Королівство Польське і обидві хотіли побороти противника і здобути прихильників, стверджуючи, що їх погляди і пропонувані шляхи є найточнішим викладом і вираженням польської думки та волі "більшості" в рідній Польщі" [23, с. 1].

Характеристику тогочасному суспільному життю дав ще один відомий громадський діяч, заступник голови правління галицького Товариства сільськогосподарських гуртків і голова Економічного союзу М. Ярошинський. Серед хаосу і наявності різних думок він виділив партійну боротьбу, що на тлі навіть гарних намірів викликала нервовий стан польського суспільства, коли для прийняття важливих рішень потрібні були спокій і виваженість.

Він зазначив, що є кілька доленосних питань, таких як справа польської армії і становище польської еміграції, що розбивають польське суспільство на дві непримиримі групи. Ярошинський висловив свою позицію, вважаючи, що поляки в еміграції мають право і обов'язок виступати у справі відновлення вітчизни та робити все для її досягнення і повинні створювати польську збройну силу, маючи в російській армії 700 тис. польських солдатів і 400 тис. військовополонених з Галичини, Прусії і Шльонська [24, с. 2].

Наприкінці травня 1917 р. відбулось засідання тільки для членів Національного клубу для обговорення воєнних питань. Вважаючи створення польської армії вираженням природних прав народу і важливим чинником міжнародного життя, було прийнято рішення про необхідність об'єднання поляків в одну збройну силу в російській армії. Відзначаючи, що національну армію має творити легальний орган законного уряду, в короткі терміни потрібно також сформувати Національну Раду (Radu Narodowu) [25, с. 3]. Натомість польський Демократичний клуб у ці ж дні прийняв рішення, за яким ні польська еміграція, ні польські військові в Росії не мають права самостійно, без узгодження з Королівством приймати рішення про утворення окремих військових польських формувань в російській армії [26, с. 3].

Майже одночасно і народовці, і демократи в Москві, Петрограді та Києві, намагаючись об'єднати своїх прихильників і схилити на свій бік противників, звернулися із відозвами про скликання об'єднавчих з'їздів. Так, Олександр Ледницький, голова Ради з'їздів і почесний голова Демократичного клубу в Москві, звернувся до існуючих у Петрограді політичних угруповань з листом, у якому

закликав прислати делегатів для участі в нараді з метою уніфікації польських політичних поглядів в еміграції [27, с. 3].

Організаційний комітет з'їзду в Петрограді, виходячи з того, що незалежність і об'єднання Польщі не можуть бути здобуті ні діяльністю, ні дипломатією одиниць, а лише через об'єднання загалу, здорового і міцного в своїй цілісності, також закликав до участі у ньому партії, союзи, об'єднання і політичні клуби, які визнають необхідність єдиної національної політики, метою якої є здобуття повної незалежності і об'єднання Польщі з виходом до моря. Підписанти, представники народових демократів вважали, що в результаті роботи з'їзду з'явиться постійний керівний орган [28, с. 3].

Польський виконавчий комітет на Русі, якому вдалося в перші дні після революції об'єднати більшість польських організацій в Україні, провів 18–24.06.1917 р. у Києві III З'їзд польських організацій. На четвертий день засідань група учасників з'їзду демократичного спрямування не згодилася із запропонованою резолюцією з питання щодо визнання діяльності з формування підвалин польської державності у Варшаві у складних воєнних умовах Тимчасової Ради Стану і Міжпартійного Кола на одному рівні. При голосуванні резолюція набрала більшість, і тому на знак протесту К. Валігурський від імені депутатів Демократичного блоку зачитав декларацію, в якій вони висловили незгоду з прийнятим рішенням і залишили зал [29, с. 117–118]. Сецесія демократів розколола польське суспільство в Україні. Спроби президії залагодити конфлікт і розглянути з'їздом висунуті демократами вимоги зазнали поразки.

У передовій статті газети "Дженнік Кійовськи" наступного дня Е. Пашковський зазначав, що розкол піде в глибину польського суспільства і буде плутати поступ в переломний момент, коли треба вирішувати своє майбутнє. Аналізуючи причини цього, він назвав передусім, непродумане керівництво з'їздом. Організатори з'їзду, знаючи, що на ньому представлені найрізноманітніші напрямки політичної думки і прихильники різних систем тактики, не мали права пропонувати політичні платформи з суперечливими позиціями, а знайти такі надійні постулати, які б всіх об'єднували. Політична комісія винесла на обговорення окремі пункти, які на всьому еміграційному просторі стали предметом глибоких засадничих суперечок. Знаючи, що ці пункти пройшли при обговоренні в комісіях не шляхом компромісу, а перемогою більшості над значною меншістю, вони врешті стали причиною розколу. На з'їзді була створена така атмосфера, яка, з одного боку, викликала необдумані слова, а з іншого – непродумані вчинки.

Сецесія також взяла на себе тяжку відповідальність на порозі нового життя, зламавши солідарність і порушивши законність [30, с. 1].

Таким чином, російська буржуазна Лютнева революція виголюсила ідеї свободи і прав на самостійне національне життя поляків. Активізація суспільно-політичного життя польської громади, утворення значної кількості громадських організацій, товариств та інституцій, поширення революційних ідей призвело до поляризації суспільно-політичної думки у підходах до важливих питань суспільного життя. Виразною була перевага двох напрямків – національного, представленого партією Народових демократів, Національних клубів й інших організацій, та демократичного, що був утворений різними Демократичними клубами, союзами і молодіжними організаціями. До першого належала стара еміграція, що давно перебувала в Росії, до другого – переселенці останніх часів. На противагу Петербургу і Москві, у Києві від перших днів революції виник єдиний орган, що представляв поляків в Україні в місцевих і центральних органах влади – Польський Виконавчий Комітет.

Однак у польському середовищі існували розбіжності в підходах до головних питань суспільного життя – роль і значення польської еміграції, ставлення до органів влади в Королівстві Польському і питання створення польської армії в Росії. Народовці вважали, що, заселяючи край з давніх часів і будучи представлені у значній кількості в Україні, вони повинні забезпечувати місцеві інтереси, не забуваючи про національне обличчя. Демократичний табір виходив з переконання, що тільки Тимчасова Рада Стану є законним органом, що відповідає за польську політику, якій повинні підпорядковуватись польські місцеві і партійні інтереси, не приймаючи самостійних рішень у важливих питаннях. Тому демократи виступали проти створення польської збройної сили в Росії, натомість національний табір вважав створення польської армії в Росії вираженням її природних прав і обов'язком.

Існуючі розбіжності привели до розколу на III З'їзді польських організацій у червні 1917 р. Наступні з'їзди у Москві та Петрограді демократів і народовців не привели до об'єднання та успіху. Подальший вихід на політичну арену лівих сил і більшовицький переворот у Росії активізували соціалістичний рух, змінили ситуацію на всьому постімперському просторі та на міжнародній арені. Попереду був шлях до проголошення незалежної Польської держави через подолання ідейних та інституційних протиріч.

Література

1. Zieliński Henryk. Opinia publiczna w Polsce a rewolucje rosyjskie 1917 r. S. 7–30 // Z badań nad wpływem i znaczenie rewolucji październikowej 1917 roku dla ziem polskich / Pod redakcją Henryka Zielińskiego. – Wrocław, 1968. – 222 s.
2. Najdus W. Polacy w rewolucji 1917 r. / W. Najdus. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1967. – 379 s.
3. Manusiewicz Aleksandr. Polacy w Rewolucji Październikowej (luty – październik 1917 r.). – Warszawa : KIW, 1967. – 422 s.
4. Korzeniowski M. Za Złotą Bramą: działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920 / M. Korzeniowski. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. – 621 s.
5. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. / О. Калакура. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.
6. Потапенко М. Польські політичні сили Наддніпрянської України у добу Центральної ради / М. Потапенко // Література та культура Полісся. – Вип. 75 Серія "Історичні науки". – № 3. – С. 127–136.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 174, оп. 1, спр. 244, арк. 364.
8. Zebranie organizacyi polskich // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 66. – S. 3.
9. Z Polskiego Komitetu Wykonawczego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 72. – S. 2.
10. Okólnik 2, 3 // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 77. – S. 3.
11. Z Polskiego Komitetu Wykonawczego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 80. – S. 3.
12. Odezwa Komitetu Narodowego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 82. – S. 2.
13. Piast. Trzy kierunki // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 79. – S. 3.
14. Wśród młodzieży. Związek Demokratyczny Młodzieży Polskiej // Dziennik Kijowski – Kijów, 1917. – Nr. 81. – S. 3.
15. Klub Narodowy // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 83. – S. 3.
16. Polski Klub Narodowy // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 87. – S. 2.
17. Polski Związek Demokratyczny // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 88. – S. 3.
18. Потапенко М. Польські політичні сили Наддніпрянської України у добу Центральної ради / М. Потапенко // Література та культура Полісся. Вип. 79. Серія "Історичні науки". – № 3. – С. 127–136.
19. Wśród robotników polskich w Kijowie // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 94. – S. 2.
20. Z Klubu Narodowego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 95. – S. 2.
21. Klub Narodowy // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 114. – S. 3.
22. Ze związku Demokratycznego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 116. – S. 1.

23. Paszkowski E. Zmiany w kraju / E. Paszkowski // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 119. – S. 1.
24. Jaroszyński M. Głos wojny / M. Jaroszyński // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 106. – S. 2.
25. Uchwała Klubu Narodowego w sprawie wojska polskiego // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 131. – S. 3.
26. Волинская речь. – Житомир, 1917. – 02 июля. – С. 3.
27. List prezesa Rady Zjazdów // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 132. – S. 3.
28. Odezwa // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 151. – S. 3.
29. III Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18–24.06.1917 r. – Winnica : Druk. Polska, 1917. – 133 s.
30. Paszkowski E. Z powodu rozłamu / E. Paszkowski // Dziennik Kijowski. – Kijów, 1917. – Nr. 152. – S. 1.

УДК [94(477):321](09)

Даріана Блохин

Державотворча діяльність Михайла Грушевського на тлі української національно-визвольної боротьби (1917–1921)

У статті аналізується діяльність М. Грушевського в роки української національно-визвольної боротьби (1917–1921). Наведено деякі історичні факти і конкретні події, на тлі яких відбувалася державотворча діяльність М. Грушевського.

Ключові слова: М. Грушевський, С. Петлюра, В. Винниченко, УНР, ЦР, розум нації, незалежність України, Четвертий Універсал, політичний досвід.

В статье анализируется деятельность М. Грушевского в годы украинской национально-освободительной борьбы (1917–1921). Приведены некоторые исторические факты и конкретные события, на фоне которых происходила творческо-государственная деятельность М. Грушевского.

Ключевые слова: М. Грушевский, С. Петлора, В. Винниченко, УНР, ЦР, разум нации, независимость Украины, Четвёртый Универсал, политический опыт.

In the essay the author is analyzing the work of M. Hrushevskiy during the period of the Ukrainian national fight (1917–1921) on the basis of historical facts and actions for an independent Ukraine.

Key words: M. Hrushevskiy, S. Petlura, W. Wennytshenko, UNR, ZR, independent Ukraine, IV. Universality, political experience.